

94(100)(082)
3-41

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
З ІСТОРІЇ ТА СОЦІАЛЬНО-
ГУМАНІТАРНИХ НАУК**

Випуск 15

Олександр КОЖУХАР,
доцент, кандидат історичних наук

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ШАНХАЙСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІВПРАЦІ

В статті аналізуються причина та процес формування Шанхайської організації співробітництва. Автор показує, як вирішення проблем врегулювання прикордонних суперечок між колишніми радянськими республіками, з однієї сторони, і Китаєм, з другої, переросло більш широке співробітництво цих країн, що, в свою чергу, сприяло створенню та інституційному становленню ШОС.

Ключові слова: економічна співпраця, міжнародна організація, регіональна інтеграція, радикальний іслам, тероризм.

Створення ШОС розпочався в середині останнього десятиліття ХХ століття. Крах СРСР кардинально змінив ситуацію в Центральній Азії. В регіоні утворилися нові незалежні держави: Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан і Туркменістан. В колишньому Радянському Союзі ці республіки не мали політичної і економічної самостійності. Перед ними постало завдання пошуку нової моделі розвитку, свого місця в системі міжнародних відносин. Цей регіон став територією зіткнення інтересів таких держав, як Росія, Китай, Пакистан, Іран, Індія. Ескалація нестабільності в Афганістані, посилення загрози радикально ісламу, тероризму і екстремізму, невирішеність проблем кордонів, пошук оптимальних шляхів координації зусиль на подолання інших викликів привів до створення регіональної організацій в Центральній Азії – Шанхайської організації співпраці (ШОС).

Проблеми передумов, причин, історії створення, становлення та діяльності Шанхайської організації співробітництва приділяється значна увага. Серед зарубіжних дослідників необхідно назвати І.Коміссіну, А.Куртова, А.Клименка, Л.Лукіна, Є.Троїцького, Д.Малишеву, В.Вороновича, В.Данилович, Р.Турабекову, Б.Султанову, Д.Сироежкіна, Е.Усубанлієва та ін.

Українські дослідники І.Бураковський С.Брехаря, С.Даниленко, О.Гальона, Т.Мірошніченко та інші частково розкривають історію створення ШОС.

Метою статті є дослідження передумов, причин, історії створення, та інституційного становлення Шанхайської організації співпраці.

Процес створення ШОС розпочався в середині останнього десятиріччя ХХ ст. Події, які кого привели до розпаду СРСР, кардинально змінили політичну ситуацію в Середньо-Азіатському регіоні. З колишніх радянських республік утворилися група незалежних держав: Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан.

Підписання Біловежських угод у грудні 1991 р. ознаменували не тільки кінець існування Радянського Союзу, а і сприяло завершення історичного етапу, протягом якого Середня Азія і Казахстан були частиною спільної держави і входили спочатку до Російської імперії, а потім СРСР. Ці зміни для нових незалежних держав означали зникнення єдиного союзного центру, який здійснював всеохоплюючий контроль за всіма сферами життя, управління економікою, безпекою, зовнішньою політикою. Перед ними постало завдання пошуку свого місця в новій системі міжнародних відносин, вирішення проблем колишнього кордону, забезпечення регіональної безпеки. Крім того, в регіоні виникли нові загрози: міжнародний тероризм, ісламський фундаменталізм та екстремізм, торгівля наркотиками та зброєю, етно-національні конфлікти тощо, які набрали транскордонний характер. Для вирішення всіх цих проблем необхідно було утворити нові ефективні механізми співробітництва країн регіону. Були продовжено переговори з конкретизації заходів довіри та практичного скорочення збройних сил вздовж кордону. Тепер ці переговори вели Росія, Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Таджикистан, з однієї сторони, та Китай – з другої [8].

Вони привели до підписання двох угод між «п'ятіркою»: 26 квітня 1996р. лідери п'яти держав – Китаю, Російської Федерації, Казахстану, Киргизстану і Таджикистану на переговорах в Шанхаї підписали «Угоду про зміцнення довіри у військовій сфері в прикордонних районах»[11]. На наступній зустрічі в 1997 р. у Москві була підписана «Угода про взаємне скорочення

збройних сил у прикордонних регіонах» [12]. Причиною зближення цих країн стала загроза з боку Афганістану, де йшла війна між військами Північної коаліції і руху «Талібан».

Ці документи, на думку дослідників, багато в чому унікальні. Це були перші в центральноазіатському регіоні багатосторонні угоди, які передбачали загально- регіональні за значенням і значні масштабні заходи з обмеження розміщення збройних сил і озброєння на кордоні, визначали масштаби військових навчань. Крім того, було підтверджено принцип взаємного не застосування сили або погрози її застосування, відмова від досягнення односторонньої воєнної переваги. Документи сформуливали основні напрямки співробітництва між збройними силами і прикордонними військами п'яти держав в прикордонному регіоні [10].

Сторони погодилися здійснювати заходи в районі кордону: проводити регулярний обмін інформацією про узгодженні компоненти збройних сил і прикордонних військ, не проводити основних навчань, спрямованих проти другої сторони; а також обмежити навчання в цілому; скоротити збройні сили в 100 - кілометровій зоні з обох сторін кордону до узгоджуваної кількості; не розміщувати в ній річкові кораблі ВМФ; взаємно запропонувати спостерігачів на військові навчання тощо [10].

Так у квітні 1996р. на переговорах у верхах в Шанхаї і з'явився сам термін «Шанхайська п'ятірка».

Одночасно країни Центральної Азії і Китай провели велику роботу щодо врегулювання розмежування кордонів та їх демаркацію. Так, прикордонні питання між КНР і Казахстаном були врегульовані угодами, підписаними у 1994р., додатковими угодами 1997р. і 1998р. А у травні 2002р. в Пекіні був підписаний Протокол про демаркацію кордону, що означало повне врегулювання прикордонних проблем в інтересах китайського і казахського народів [9].

Угодою 1996р. та додатковою угодою 1999р. були розв'язані питання кордону між Китаєм і Киргизією. А у серпні 1999р. лідери КНР, Киргизстану та Казахстану підписали угоду про точку дотику державних кордонів трьох держав.

Також у серпні 1999р. був підписаний договір про таджицько-китайський кордон, а у липні 2000р. в Душанбе (Республіка Таджикистан) – угода про точку дотику державних кордонів між КНР, Таджикистаном та Киргизстаном [13].

Таким чином, проблеми демаркації державних кордонів між колишніми республіками СРСР і КНР були в цілому вирішені.

На щорічних зустрічах лідерів «Шанхайської п'ятірки», що проходили по черзі у кожній країні-учасниці (1997р. – Москва, 1998р. – Алма-Ата (Казахстан), 1999р. – Бішкек (Киргизстан), розглядалось широке коло проблем, пов'язаних з розвитком економіки, охороною навколишнього середовища, оборони, прикордонного співробітництва тощо. Одночасно формувалися постійно діючі та тимчасові органи, які вирішували найбільш гострі проблеми регіональної безпеки, протидії тероризму та екстремізму. Були розроблені і створені механізми регулярних переговорів по лінії міністерств оборони, закордонних справ та правоохоронних органів, економіки, культури, прикордонних служб тощо. Так, з 1999р. почалися регулярні зустрічі міністрів та керівників правоохоронних органів, експертних груп з обговорення різноманітних проблем щодо спільної боротьби з тероризмом, екстремізмом, наркотрафіком. У квітні та липні 2000р. відбулися перші зустрічі міністрів оборони і міністрів закордонних справ у форматі «5+1», тобто Росія, Казахстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан і Китай [13]. Це дозволило створити атмосферу так званого «шанхайського духу» - атмосфери взаємної поваги, довіри та співробітництва.

У липні 2000р. в Душанбе відбулась зустріч глав держав «Шанхайської п'ятірки», на якій як спостерігача було запрошено президента Узбекистану І. Карімова. В Декларації, яка була прийнята за результатами переговорів, підкреслювалось, що сторони будуть прикладати всі зусилля на перетворення «Шанхайської п'ятірки» в регіональну структуру багатосторонньої співпраці в самих різноманітних сферах. Передбачалось регулярні наради та зустрічі міністрів оборони, закордонних справ, керівників правоохоронних, прикордонних, митних органів тощо [14].

Особливу позицію по відношенню до цього процесу займав Узбекистан - найбільш економічно розвинута країна, яка претендувала на роль регіонального лідера. Але в 1990 - 2000 рр. посилювались загрози політичного екстремізму і тероризму з боку «Ісламського руху Узбекистану», вторгнення талібів, що поставило керівництво цієї центральноазіатської країни перед про-

блемою більш активної участі в системі регіональної безпеки. Узбекистан вирішив об'єднати свої зусилля з країнами «Шанхайської п'ятірки» для боротьби з тероризмом і сепаратизмом. Крім того, Ташкент не міг записатися в стороні від реалізації економічних проектів в рамках організації, яка об'єднувала майже всі держави І Центральної Азії [9].

Необхідно зауважити, що на рубежі ХХ-ХХІст. всі учасники «шанхайського форуму» зіткнулися з явною загрозою з боку радикальних ісламістів. Так, в КНР почався підйом сепаратизму уйгурів Синцзян - Уйгурського автономного району (СУАР). В цих умовах боротьба з сепаратизмом, екстремізмом і міжнародним тероризмом стала важливою передумовою для створення Шанхайської організації співробітництва (ШОС).

14-15 червня 2001р. в Шанхаї відбулася шоста зустріч «Шанхайської п'ятірки» на вищому рівні, на якій до організації в якості повноцінного і рівноправного члена приєднався Узбекистан. Лідери шести держав одноголосно прийняли рішення про утворення Шанхайської організації співробітництва. В Декларації про створення ШОС проголошувалися підтримка й забезпечення миру, безпеки та стабільності в Центральній Азії, розвиток співробітництва в політичній, торгово-економічній, науково-технічній, культурній, освітній, енергетичній, транспортній, екологічній та інших сферах. Було заявлено про надання пріоритетного значення регіональній безпеці і про наміри створити регіональну антитерористичну структуру ШОС [4].

Одночасно учасники підписали Конвенцію про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом, яка передбачала взаємну видачу осіб, звинувачених у цих злочинах, обмін інформацією і співробітництво в боротьбі з тероризмом та створення Регіональної антитерористичної структури (РАТС).

В цьому документі вперше на міжнародному рівні було визначено сепаратизм і екстремізм як насильницькі дії, що містять ознаки кримінального злочину [16].

16 липня 2001р. в Москві було підписаний Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Російською Федерацією і КНР [6]. Така угода між двома великими країнами була укладена вперше після 1950 р., коли був підписаний китайсько-радянський договір про дружбу, союз і взаємодопомогу.

Підписання договору свідчило про зближення позицій Російської Федерації і Китаю та про зміну балансу в Євразії.

Таким чином, шанхайський форум став суттєвим кроком в розвитку співробітництва в сфері забезпечення стабільності і безпеки в регіоні, а «п'ятірка» з дорадчої структури почала перетворюватися в організацію з чітко визначеними цілями, напрямками і вимогами. З цього період почався процес інституалізації ШОС.

Але організаційне становлення ШОС було пригальмоване вересневими 2001р. терактами у США. Країни - учасниці організації в цілях захисту своїх власних інтересів почали співробітництво з США. Американські військові бази були відкриті в Узбекистані і Киргизстані. Незважаючи на відсутність єдиного підходу до позиції США щодо боротьби з міжнародним тероризмом, ситуації в Афганістані та Іраці, розвиток ШОС не припинився.

7 червня 2002 р. в Санкт-Петербурзі відбулася друга зустріч глав держав країн-членів ШОС, на якій була підписана Хартія ШОС, і тим самим були закріплені правові основи для розвитку організації в майбутньому [15].

Відповідно до Хартії, основними цілями і завданнями ШОС є: зміцнення між державами-членами взаємної довіри, дружби і добросусідства; розвиток багатопрофільного співробітництва з метою підтримки і зміцнення миру, безпеки і стабільності в регіоні, сприяння, побудові нового демократичного, справедливого і раціонального політичного й економічного міжнародного порядку, спільна протидія тероризму, сепаратизму, екстремізму у всіх їхніх проявах, боротьба з незаконним обігом наркотиків і зброї, іншими видами транснаціональної злочинної діяльності, а також незаконною міграцією, заохочення ефективного регіонального співробітництва у політичній, торгово-економічній, оборонній, правоохоронній, природоохоронній, культурній, науково-технічній, освітній, енергетичній, транспортній, кредитно-фінансовій й іншій областях, що представляють загальний інтерес; сприяння всебічному і збалансованому економічному росту, соціальному і культурному розвитку в регіоні з метою неухильного підвищення рівня, і поліпшення умов життя народів держав-членів, координація підходів при інтеграції у

світову економіку, сприяння забезпеченню прав і основних свобод людини відповідно до міжнародних зобов'язань держав-членів і їхнім національним законодавствам; підтримка і розвиток відносин з іншими державами і міжнародними організаціями; взаємодія в запобіганні міжнародних конфліктів і їхньому мирному врегулюванні; спільний пошук рішень проблем, що виникнуть у XXI столітті [15].

При цьому держави-члени ШОС домовилися дотримувати наступних принципів: взаємної поваги суверенітету, незалежності, територіальної цілісності держав і непорушності державних кордонів, ненападу, невтручання у внутрішні справи, незастосування сили чи загрози силою у міжнародних відносинах, відмовлення від односторонньої військової переваги в суміжних районах; рівноправності всіх держав-членів, пошуку спільних точок зору на основі взаєморозуміння, поваги думок кожного з них; поетапного здійснення спільних дій у сферах загального інтересу; мирного вирішення можливих розбіжностей між державами-членами; виключення спрямування дій ШОС проти інших держав і міжнародних організацій; недопущення будь-яких протиправних дій, спрямованих проти інтересів ШОС; сумлінного виконання зобов'язань, що випливають з Хартії й інших документів, прийнятих у рамках ШОС [15].

В ст.4 були визначені органи, які діють в ШОС: Рада керівників держав; Рада керівників урядів (прем'єр-міністрів); Рада закордонних справ; Рада національних координаторів; нарада керівників міністрів та /або відомств; Регіональна антитерористична структура (РАТС); Секретаріат. Окремі статті визначали обов'язки та основні напрямки роботи цих органів, їх фінансування, порядок прийняття рішень та їх виконання тощо [15].

У травні 2003р. в Москві відбулася третя зустріч керівників країн- учасниць ШОС. Глави країн підписали Декларацію, а також пакет нормативних документів, які регламентують роботу органів ШОС. Її символіку (емблему і прапор), затвердили кандидатуру першого виконавчого секретаря організації. За підсумками московського саміту були створені Секретаріат ШОС з штаб-квартирою в Пекіні та Регіональна антитерористична структура (РАГС) (угоду про її створення було підписано роком раніше в Санкт-Петербурзі). Лідерами країн – учасниць були по-

рушенні питання боротьбі тероризмом і екстремізмом, зокрема особливу увагу було приділено ними діяльності Хізб ут-Тахрір.

Серед 30 підписаних тоді документів були положення, що визначають функціонування органів організації - положення про Раду глав держав, Раду глав урядів і Раду глав МЗС [2].

Рада глав урядів на засіданні 23 вересня 2003 р. в Пекіні затвердила бюджет Організації на 2004 р. Це дозволило уже в січні 2004 р. відкрити в Пекіні Секретаріат ШОС постійно діючий орган, який здійснює організаційно-технічне забезпечення всіх заходів, які приводяться в рамках організації.

За підсумками Ташкентського саміту (червень 2004р.) глав держав - учасниць ШОС були підписані Декларація, Конвенція про привілеї та імунітети ШОС, Угода про співробітництво в боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин. Крім того, було прийнято важливий нормативний документ, який регламентував порядок роботи механізмів зовнішніх зв'язків ШОС, що передбачені Хартією - Положення про статус спостерігача при Організації. Першою країною, яка офіційно набула статусу спостерігача стала Монголія [13].

З середини 2004р. після створення нормативно-правової бази, ШОС почала функціонувати як постійно діюча регіональна міжнародна організація.

Повністю формалізувалась організаційно-структурна вертикаль, утворена регулярними засіданнями рад глав держав, урядів, зовнішньополітичних відомств, керівників галузевих міністерств і установ, національних координаторів, а також зустрічі експертних та робочих груп. Офіційно почали працювати постійно діючі органи – Секретаріат в Пекіні та Регіональна анти-терористична структура (РАТС) в Ташкенті. Інституційне становлення закінчилось реєстрацією Хартії ШОС в Секретаріаті Генеральної Асамблеї ООН.

Виступаючи на науковому симпозиумі в Пекіні присвяченому 15-й річниці прийняття Хартії ШОС, Генеральний секретар ШОС Р. Алімов підкреслив, що Шанхайська організація співпраці дотримується лінії, що виключає блокові, ідеалізовані і конфронтаційні підходи в вирішенні актуальних міжнародних та регіональних проблем, а всі рішення – результат об'єднання поглядів, думок і підходів держав – засновників. ШОС можна вва-

жати наочним прикладом партнерського об'єднання консенсусного типу [1].

Література

1. Алимов Р. Хартия ШОС – душа и компас организации [Электронный ресурс]. URL: infoshos.ru/ru/idn=16541
2. Гусев А. Юбилейный саммит ШОС в Астане [Электронный ресурс] // Новое восточное обозрение. URL: www.ru.journal.neo.com/mode/7097/.
3. Декларация глав государств – членов Шанхайской организации сотрудничества (Москва, май 2003г.) [Электронный ресурс]. URL: www.infoshos.ru/ru/?id=104.
4. Декларация о создании Шанхайской организации сотрудничества [Электронный ресурс] // Шанхайская организация сотрудничества. URL: www.sectesco.org/html/0065
5. Декларация о создании Шанхайской организации сотрудничества [Электронный ресурс] // Шанхайская организация сотрудничества. URL: www.sectesco.org/html/0065/.
6. Договор о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве между Российской Федерацией и КНР [Электронный ресурс]. URL: www.rg.ru/2009/03/20/russia-kitai-док.html.
7. Заседание Совета глав государств – членов Шанхайской организации сотрудничества [Электронный ресурс]. URL: www.esrast.com/ru/rast/history/1867.
8. Концепция сотрудничества государств – членов ШОС в борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом (5.07.2005) [Электронный ресурс] // Шанхайская организация сотрудничества. URL: www.ekrtas.com/ru/normative documents/1558.
9. Лукин А., Мочульский А. Шанхайская организация сотрудничества: структурное оформление и перспектива развития [Электронный ресурс] // Аналитические записки МГИМО(У). 2005. Вып. 2(4). URL: www.mgimo.ru/141886/period/7160/issues/n218996.phtml
10. Сборник российско-китайских договоров. 1949-1999. [Электронный ресурс]. М., 1999. URL: search.rsl.ru/ru/record/01000628123.
11. Соглашение между Российской Федерацией, Республикой Казахстан, Киргизской Республикой, Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой об укреплении доверия в военной области в районе границы от 26 апреля 1996 года [Электронный ресурс]: URL: arhiv.inpravo.ru/data/base925/text925v168i463.htm.

12. Соглашение между Российской Федерацией, Республикой Казахстан, Киргизской Республикой, Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой о взаимном сокращении вооруженных сил в районе границы (заключено в г.Москва 24 апреля 1997 года). [Электронный ресурс]. URL: arhiv.inpravo.ru/data/base552/text552v978i288.htm.
13. Троицкий Е.Ф. Становление и развитие Шанхайской организации сотрудничества [Электронный ресурс] // Вестник Томского ун-та.2009. № 322. С. 107-109. URL: sun.tsu.ru/mminfo/00063105/325/image/323-180.
14. Трофимов Д. Шанхайский процесс – от «пятерки» к «организации сотрудничества»: итоги 1990-х, проблемы и перспективы развития [Электронный ресурс] // Центральная Азия и Кавказ. 2002. №2. URL: www.ca-c.org/journal/rus-02-2002/11:tropimru.shtml
15. Хартия Шанхайской организации. Принята 7 июня 2002 г. в Санкт-Петербурге [Электронный ресурс]. URL: arhiv.kremlin.ru/text/docs/2002/06/106755.shtml.
16. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом (Шанхай, 15 июля 2001 г.) [Электронный ресурс] // Шанхайская организация сотрудничества. URL: www.sectSCO.org/ru/show.asp?id=82.